

Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ “ΚΟΚΚΙΝΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ” ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ

Μάρω Φίλιππα-Αποστόλου
Αναπλ. Καθηγήτρια ΕΜΠ, Αρχιτέκτων

Ροζαλία Χριστοδουλοπούλου
Αρχιτέκτων, ΥΠ.Π.Ο.

Όταν το απομεσήμερο κοπάζει ο θόρυβος από τις τουριστικές δραστηριότητες στην παραλία, τότε που τα κοπάδια των Σκάρων τραβιούνται στ' απόσκια κατά τη μεριά της θάλασσας, ο απόηχος των κουδουνιών φτάνει μέχρι το κύμα, σαν απόμακρη μελωδία ξεχασμένων καιρών.

Είναι ένα κάλεσμα για τον αλλοτινό κόσμο που ξετυλίγεται ανέπαφος πίσω από τις αναδιπλούμενες ακραίες πτυχές του βουνού, εκεί όπου τα τελευταία κοπάδια των Σκάρων οργώνουν ακόμα τα πανάρχαια μονοπάτια. Αυτά τα μονοπάτια που γλύτωσαν από το πέρασμα των απορριμματοφόρων της Λευκάδας και την εναπόθεση του περιεχομένου τους δίπλα τους, πρόσφατη έμπνευση των σύγχρονων τεχνοκρατών.

Η Λευκάδα, ως προς τη θέση και τη σχέση της με τον ελληνικό γεωγραφικό χώρο, έχει διπλή υπόσταση. Ενώ ανήκει στην ενότητα των Ιονίων νήσων, λειτουργεί ως φυσική προέκταση της Στερεάς, από την οποία χωρίζεται με τεχνητό διάλοο. Για τον λόγο αυτό, στην ιστορία της, άλλοτε ταυτίστηκε με τον ηπειρωτικό χώρο (Ρωμαϊκή εποχή, Βυζάντιο, Τουρκοκρατία) και άλλοτε με το Ιόνιο πέλαγος (Φραγκοκρατία, Βενετοκρατία, Αγγλοκρατία).

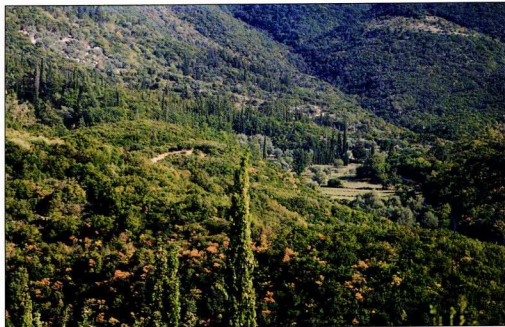
Είναι νησί ορεινό, με κεντρικό πυρήνα που το χωρίζει σε δύο σαφώς διακριτές γεωγραφικές ενότητες, τη βόρεια και τη νότια Λευκάδα. Σημαντικές ομαλές εκτάσεις περικλείονται από ορεινούς όγκους στη βόρεια Λευκάδα. Το λιβάδι της Καραύας, στο κέντρο της, περιβάλλεται από τον κεντρικό ορεινό όγκο και από το βουνό Σκάρος, που μαζί με τα υψώματα των Σφακιωτών συμπληρώνει το ορεινό πέταλο το οποίο οριοθετεί και προστατεύει από τη θάλασσα την παραγωγική αυτή περιοχή. Εδώ αναπτύχθηκε ένας πολιτισμός με ρίζες στο Βυζάντιο.

Με πλουσιότερο ανάγλυφο εδάφους, οι χαμηλές προεκτάσεις των ορεινών όγκων στη βορειοανατολική και τη νότια Λευκάδα είναι ευκολότερα προσπελάσιμες σε σχέση με τις απόκρημνες δυτικές ακτές. Μία από τις τρεις μεγα-

λύτερες κοιλάδες που δημιουργούνται στους μυχούς των βορειοανατολικών ακτών είναι ο κάμπος του Νυδρίου, στις νότιες παρυφές των Σκάρων (εικ. 1). Τα προϊστορικά λείψανα στο Νυδρί και η κλασική και ρωμαϊκή πόλη στο Καλλιγόνι

1. Δημοσόρι, πεδιάδα Νυδρίου, όρος Βλυχού από τις νότιες πλαγιές των Σκάρων.

2. Η κοιλάδα του μοναστηριού της Κόρκινης Εκκλησίας.

είναι μερικά από τα τεκμήρια της σημασίας που παρουσιάζει η ανατολική ακτή.

Η σημασία της Λευκάδας ενισχύεται μετά τη διάνοξη του διαύλου από τους Κορινθίους, για πρώτη φορά, περί το 650 π.Χ.

Αποκτά σημασία το ασφαλές πέρασμα από τον Κορινθιακό και το νότιο Ιόνιο, προς το βόρειο Ιόνιο. Ασφαλέστερο πέρασμα σε σχέση με το δυτικό, στο ανοικτό πέλαγο, αλλά και ταυτόχρονα σύντομο, για την κίνηση από τη νότια Ελλάδα.

Η δημιουργία του Κάστρου στο βόρειο άκρο του νησιού το 1300, στο σημείο συνάντησης των δύο θαλασσιών περασμάτων γύρω από τη Λευκάδα, και η ανάπτυξη σ'αυτό της πόλης διαχωρίζει, τοπογραφικά τουλάχιστον, το αστικό κέντρο του νησιού από την ενδοχώρα. Πολλές συναλλαγές μέσα σ'αυτή την πόλη, τυχοδιωκτικού χαρακτήρα, όπως η πειρατεία και η εκποίηση της λείας της από άτομα διαφόρων προελεύσεων, αποτελούσαν εξωγενείς οικονομικές δραστηριότητες, που

δεν συνδέονταν με την οικονομία του νησιού. Από την άλλη μεριά, γεγονός όπως οι δύο εξεγέρσεις των Λευκαδίων, επί Φραγκοκρατίας και επί Αγγλοκρατίας, δείχνουν μια αυτοτέλεια της ενδοχώρας.

Στους πεντέμισι αιώνες εξένης κατάκτησης τα μοναστήρια αποκτούν σημαντική οικονομική δύναμη και σημαντική επιρροή στον ορθόδοξο πληθυσμό, γεγονός που ανάγκασε την εκάστοτε διοίκηση να παρεμβεί με περίσκεψη στα ζητήματα διαχείρισης της περιουσίας τους. Ένα από τα 17 άλλοτε εν ενεργεία μοναστήρια του νησιού ήταν και το μοναστήρι της "Κόρκινης Εκκλησίας". Και ένα από τα 6 που διατήρησαν την ισχύ τους έως το τέλος (εικ. 2, 3, 4).

Το μοναστήρι βρίσκεται στις νότιες πλαγιές που σχηματίζουν οι βουνοκορφές των Σκάρων, σε μια κοιλάδα που δημιουργείται σε πτυχή του ορεινού αυτού σχηματισμού, ο οποίος κατέχει σημαντική γεωγραφική θέση στο νησί.

Οι Σκάροι, με τη δεσπόζουσα παρουσία τους στην ανατολική ακτή και την εισχώρησή τους στη θάλασσα, ελέγχουν οπτικά το θαλάσσιο πέρασμα, προς βορράν έως το Κάστρο και προς νότον έως την Πελοπόννησο.

Επίσης, οι νότιες πλαγιές των Σκάρων, όπου και το μονα-

3. Το μοναστήρι στις αρχές του αιώνα. Πηγή: W. Doerpfeld - Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο.

σπήρι, οριοθετούν από βορρά και προστατεύουν από τους βόρειους ανέμους τη σημαντική από πολλές απόψεις περιοχή του Νυδρίου, που παλιότερα λεγόταν Ελλόμενον. Η περιοχή αυτή, ειχωρούσα βαθιά ανάμεσα στους ορεινούς όγκους, διαθέτει τον απόλυτα ασφαλή φυσικό όρμο του Βλυχού και την ομώνυμη σήμερα με το Νυδρί πεδιάδα, που τροφοδοτείται με τα νερά των ορεινών όγκων από τον χείμαρρο Ασπροπόταμο η Δημοσάρι (εικ. 1).

Ο ιστορικός Πετριτσόπουλος αναφέρεται στη σημασία της περιοχής αυτής κατά τη Φραγκοκρατία, ενώ σε έγγραφα των ενετικών αρχών του νησιού αναφέρονται εκτιμήσεις για τη δυνατότητα ελλειμνισμού που προσφέρει ο όρμος του Βλυχού, όπως και για τη χωρητικότητά του σε γαλέρες. Γι' αυτό και είχε χρησιμοποιηθεί από τον ενετικό στόλο πειρασσιακά.

Με τις απότομες όχθες και το φαράγγι του, το Δημοσάρι έκανε ερμητικά κλειστή την πρόσβαση στην ενδοχώρα, γι' αυτό και η διέλευση προς την κεντρική Λευκάδα από εδώ γίνεται προβληματική. Για τον λόγο αυτό το πέρασμα μετατίθεται ψηλότερα, στις νότιες πλαγιές των Σκάρων.

Οι νότιες πλαγιές είναι απότομες, όπως οι ανατολικές,

αλλά με εντονότερο ανάγλυφο. Ποικίλης μορφής και μεγέθους προεξοχές οριοθετούν ανάμεσα τους μικρές κοιλάδες και πλατώματα, κατάλληλα για καλλιέργειες. Το μεγαλύτερο σε μέγεθος ύψωμα ξεκινά από τις κορφές των Σκάρων, και κατευθυνόμενο προς τα δυτικά δημιουργεί εκτεταμένη κλειστή κοιλάδα, στην οποία βρίσκεται το μοναστήρι. Οι απότομες νότιες πλαγιές του υψώματος καταλήγουν στο Δημοσάρι.

Ψηλότερα ένας κλάδος του (γνωστός με το όνομα Ζάβκα, Ζάβικα και ρέμα "Παλαιογέφυρας" στους χάρτες, Ζάδουκα στα έγγραφα του μοναστηριού), στρεφόμενος προς τα βόρεια, σχηματίζει φαράγγι και δημιουργεί δύσβατο όριο, κλείνοντας και απομονώνοντας την περιοχή του μοναστηριού και τα υψώματα που την περιβάλλουν. Η κοιλάδα του μοναστηριού είναι ορατή από ψηλότερες περιοχές, το μοναστήρι όμως είναι κρυμμένο από τα γύρω υψώματα.

Αυτό που αντιλαμβάνεται κανείς άμεσα είναι ένα συγκρότημα ορθογωνικής κάτοψης, διαστάσεων περίπου 50 x 50 μ., με τρεις πλευρές από κτίσματα που οριοθετούν τον υπαίθριο χώρο του μοναστηριού, μέσα στον οποίο είναι τοποθετημένο, ελεύθερο απ' όλες τις πλευρές, το καθολικό. Το συγκρότημα εφάπτεται στο

ΒΑ άκρο του με απότομο ύψωμα που διαμορφώνει το ανατολικό πρηνές μικρής κοιλάδας.

Στη δυτική πλευρά βρισκόταν ρέμα που κατέληγε στην Ζάβικα, και μονοπάτι μέσω του οποίου γινόταν η επικοινωνία με την περιοχή της βόρειας Λευκάδας, αλλά και η σύνδεση με την κοντινή πηγή Αρδελιάρη.

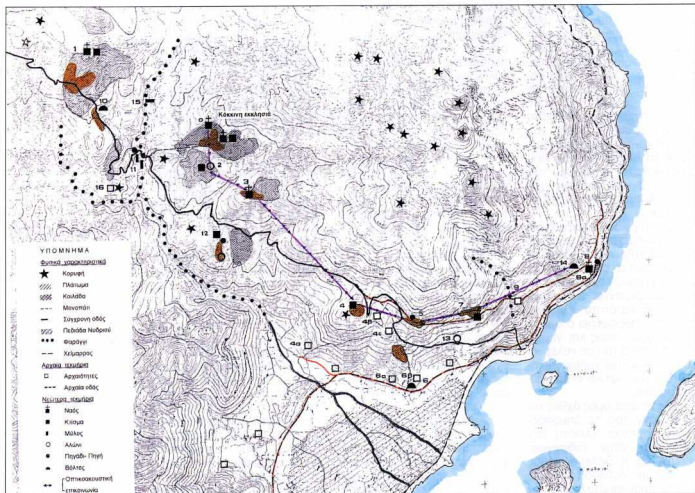
320 χρόνια μετά την ίδρυση της μονής, που έγινε το 1478, κατά τον ιστορικό Μαχαιρά, καταγράφεται στο αβαντίριο της μονής του 1805 η περιουσία της, κινητή και ακινητή, και δίνονται στοιχεία για την οικονομική διαχείρισή της. Από αυτό μαθαίνουμε ότι κτήματα, καλλιέργειες και κτίσματα δεν περιορίζονται μόνο στις γεωτονικές με το μοναστήρι περιοχές, αλλά εκτείνονται σε πολύ ευρύτερο πεδίο της ανατολικής και της κεντρικής Λευκάδας, ακόμα και της νότιας.

Την περιουσία του το μοναστήρι διατηρεί και επαυξάνει κατά τους τρεις αιώνες της ζωής της, έως και το 1927, οπότε αυτή μοιράζεται στους αγρότες. Εκτοτε το μοναστήρι διατηρεί τους πνευματικούς και θρησκευτικούς δεσμούς με τη γύρω περιοχή, τα ορεινά χωριά αλλά και του κάμπου.

Την 25η Μαρτίου συγκεντρώνονταν εδώ τα σχολεία από τη γύρω περιοχή για να γιορτάσουν την εθνική εορτή, μια και αυτή συμπίπτει με την εορτή

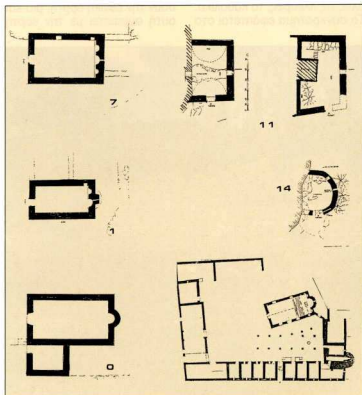
4. Το μοναστήρι. Σημερινή κατάσταση.

5. Χάρτης της περιοχής. Καταγραφή αρχαίων και νεότερων ιστορικών τεκμηρίων.

1. Μετόχι Αλ-Γιάννη στην Ασφακά. 2. Μετόχι στη Ραφτοπούλα. 3. Μετόχι Αλ-Γιάννη στους Σκάρους (περιοχή Ράχης-Δημοσάρι). 4. Περιοχή Φαγά. 4a. Αρχαία οικοδομήματα (περιοχή Ράχης-Δημοσάρι). 4b, 4c. Αρχαία οικοδομήματα, ελλειψοειδείς (στερνα) και ληξές. 5. Περιοχή Χωστό (παλιό πηγάδι, καταστραμμένο). 6. Βάλτος Βαλαωρίτη, 6a, 6b. Αρχαίοι αναλημματικοί τοίχοι. 7. Μετόχι της Παναγίας στη Μορίσσα. 8. Μετόχι Πασά. 8a. Ναός Αγ. Νικολάου (καταβυθισμένος). 9. Πάρνος και τοίχοι στη θέση Ελληνικό (περιοχή Περιγαλιού). 10. Βάλτος. 11. Πηγή Αρβελάρια και νερόμυλοι στη Ζαβίκα. 12. Πηγάδι, κτίσματα και αλώνι στην περιοχή Κοντριάδες. 13. Στου Άα Γ'αλόν. 14. Βάλτος Πασά. 15. Λείψανα προϊστορικής γέφυρας στο Φαράγγι της Ζαβίκας. 16. Αρχαία λείψανα σε ύψωμα που δεσπόζει στο Δημοσάρι.

6. Κατάφραση κτισμάτων. Οι αριθμοί αναφέρονται στον χάρτη της εικόνας 5.

που τιμάται και το καθολικό. Την ημέρα αυτή συγκεντρώνονται και σήμερα οι κάτοικοι των γύρω χωριών για τον εορτασμό.

Σημαντικό είναι ότι η εκμετάλλευση της περιουσίας της Μονής στους Σκάρους έχει συμβάλει στην ανάπτυξη της περιοχής σε μια οργανική αγροτική ενότητα. Αυτή την ενότητα θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε και να αξιολογήσουμε μέσα από τα αποτυπώματά της στο χώρο, τις γραπτές πηγές, τις ζωντανές μνημειακές και το διαχρονικό φωτογραφικό υλικό.

Θα εντοπίσουμε πρώτα τα μετόχια και τις κτηριακές εγκαταστάσεις της μονής που αναφέρονται στις πηγές.

Εξί μετόχια αναφέρονται στην καταγραφή του 1805. Από αυτά, εκτός από τον ναό του Αγ. Δημητρίου στη Χώρα, τα υπόλοιπα πέντε βρίσκονται στην περιοχή της κτηματικής

περιουσίας της Μονής στους Σκάρους, και είναι αυτά που θα μας απασχολήσουν (εικ. 5).

Ο Άι-Γιάννης, στην Ασφακιά, είναι το πιο ορεινό μετόχι και βρίσκεται σε ύψωμα κοντά στο χωριό Πλατύστομα. Το ύψωμα δεσπόζει στην εκτεταμένη ομαλή περιοχή δυτικά της Μονής, και περιβάλλεται από εύφορες κοιλάδες προστατευμένες από υψώματα στα βόρεια και τα δυτικά, που καλλιεργούνται και σήμερα. Αποτελείται από μονόχωρο ναίσκο διαστάσεων 2,70 x 5,30 μ. και από ένα κτίσμα σε επαφή με αυτόν, προς βορράν. Το συγκρότημα προστατεύεται από βραχώδη σχηματισμό, σε σχήμα πετάλου, θέση που δείχνει την πιθανή χρήση για κατοίκηση και οπτική επικοινωνία με άλλα υψώματα. Μεγάλου μεγέθους λίθοι υπάρχουν στον βόρειο τοίχο, στη βάση του νότιου τοίχου, καθώς και σε αναλημματικό τοίχο νοτιότερα, σε απόσταση 2 μέτρων από το ναό. Η ύπαρξη περισσότερων φάσεων κατασκευής είναι αναμφισβήτητη καθώς και η ύπαρξη σημαντικότερου παλαιότερου κτίσματος.

Ο Άγιος Πάντες είναι ναίσκος διαστάσεων 8,00 x 5,00

μ., σε μικρή απόσταση από το μοναστήρι, στο βάθος της μικρής κοιλάδας. Είναι γνωστό από τα έγγραφα ότι ήταν το κοιμητήριο του μοναστηριού. Πρόσκτισμα εφαιπόμενο στην νότια πλευρά του συνδεόταν ενδεχομένως με τη λειτουργία αυτή. Είναι πιθανόν όμως να υπήρχε και άλλο κτίσμα στα δυτικά του, αν κρίνουμε από τη δομή του αναλημματικού τοίχου, γεγονός που θα επιβεβαίωνε την πληροφορία ότι γύρω από τον ναίσκο υπήρχαν και άλλα κτίσματα που σχημάτιζαν ένα είδος μικρού μοναστηριού.

Η Ραφτοπούλα δεν αποτελεί μετόχι του μοναστηριού, αλλά εκεί υπήρχαν ιδιοκτησίες της μονής που αναφέρονται στα έγγραφα, καθώς και αλώνι. Πρόκειται για την περιοχή του δυτικότερου υψώματος, που οριοθετεί την κοιλάδα του μοναστηριού από τον νότο. Σήμερα υπάρχει εκεί ξυλόστεγο σπίτι διαστάσεων περίπου 3,50 x 5,00 μ. και πρόσκτισμα ερειπωμένο στα ανατολικά του, κτισμένο πάνω σε παλιότερο, κατασκευασμένο από μεγάλους λίθους. Στα ανατολικά επίσης διακρίνονται ίχνη αλωνιού πάνω στην κορυφή του υψώματος, από όπου υπάρχει οπτική

επαφή με τη θάλασσα, ενώ χαμηλότερα, προς τα βόρεια και σε άμεση οπτική επαφή με το μοναστήρι, διακρίνονται λειψώνα κτίσματος τελείως ερειπωμένου, μήκους περίπου 20 μ., που φαίνεται ότι χρησιμοποιείτο σαν αποθήκη (βρέθηκαν υπολείμματα πήλινου δοχείου και κεραμικών).

Ο Άι-Γιώργης είναι ναίσκος τοποθετημένος σε ύψωμα στην προέκταση του ορεινού όγκου των Σκάρων, που συμπληρώνει από τα ανατολικά την προέκταση της κοιλάδας.

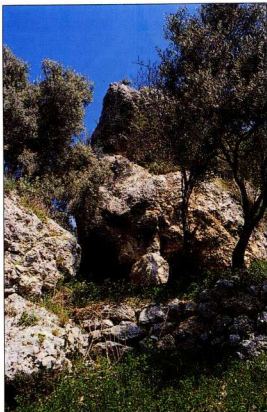
Τα υψώματα του Άι-Γιάννη, της Ραφτοπούλας και του Άι-Γιώργη επικοινωνούν μεταξύ τους οπτικά, ενώ τα δύο τελευταία και ηχητικά, αν και χωρίζονται μεταξύ τους από βαθύ και απότομο χείμαρρο. Βρίσκονται στα ψηλότερα σημεία της περιοχής του μοναστηριού και συνδεονται με τις υπόλοιπες εγκαταστάσεις της μονής, που βρίσκονται χαμηλότερα, μέσω του Άι-Γιώργη.

Αλώνια. Ακριβώς κάτω από τον Άι-Γιώργη, σε ύψωμα άμεσα συνδεδεμένο με τον δρόμο, υπάρχουν δύο αλώνια, πηγάδι και αγροτικά κτίσματα. Πιθανότατα κάποια από αυτά ανήκαν στο μοναστήρι.

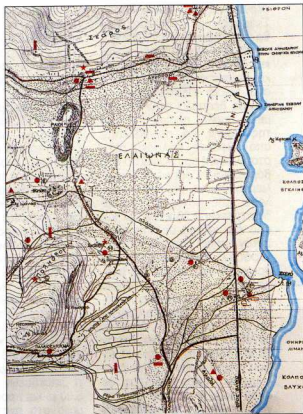

7. Ληνοί και σταποθήκες στον Φαγιά.

8. Ο βράχος που κρύβει το ναίσκο από τη θάλασσα, στη Μαρίτσα.

10. Αρχαιολογικός χάρτης πεδιάδας Νυδρίου και ΝΑ πλαγιάς Σκάρων.

Ο Φαγιάς. Πρόκειται για ύψωμα που αποκόπτεται από τις νότιες πλαγιές και ενώνεται με αυτές με στενό διάσελο. Λόγω μεγέθους και σχήματος, αποτελεί χαρακτηριστικό και ευδιάκριτο στοιχείο στην εικόνα των νοτίων κλιτύων των Σκάρων. Στο ύψωμα αυτό υπήρχαν εγκαταστάσεις της μονής και σταθμός οπτικής και ακουστικής επικοινωνίας μεταξύ Αι-Γιώργη και Χωστού (εικ. 7).

Κτίσματα εντοπίζονται σήμερα σε δύο τουλάχιστον σημεία. Στην ανατολική πλευρά σώζεται συγκρότημα αγροτοκτηνοτροφικού χαρακτήρα, που αποτελείται από μεγάλο επιμηκες ορθογώνιο κτίσμα συνδυασμένο με δύο ληνούς και δύο σιταποθήκες. Οι εγκαταστάσεις είναι ημερειπωμένες και από την κατασκευή τους δείχνουν ότι πρόκειται για πολύ παλιές κατασκευές. Προ των κτισμάτων υπάρχει διαμορφωμένο επίπεδο σε δύο στάθμες με κτισμένον περίβολο, που χρησιμοποιείται σήμερα για μαγντρί.

Χωστό (στο). Πρόκειται για μικρό πλάτωμα της πλαγιάς, στο σημείο που η πλαγιά των Σκάρων κάμπτεται προς την ανατολή. Συνδέει οπτικά και ηχητικά τον "Φαγιά" με τη "Μαρίτσα", το επόμενο μετόχι της μονής. Υπήρχε μόνο ένα πηγάδι, κατεστραμμένο σήμερα από τη διάνοξη του δρόμου και, κατά πληροφορίες, κάποια κτίσματα χαμηλότερα από το ύψωμα.

Μαρίτσα. Σε μεγαλύτερο από το προηγούμενο πλάτωμα, που ορίζεται από βραχώδη απότομη διαμόρφωση της πλαγιάς, βρίσκεται ναίσκος της Παναγίας, πάνω σε βραχώδη έξαρση, με σπηλαιώδη διαμόρφωση από κάτω (εικ. 8). Ο βράχος αυτός, που αποκόπτεται οπτικά το συ-

γκρότημα από τη θάλασσα, χρησιμοποιόταν ως τελευταίος σταθμός επικοινωνίας μεταξύ του μοναστηριού και του μετοχίου στην τοποθεσία Πασά. Σε επαφή με τον μονόχωρο ναίσκο, διαστάσεων 3,80 x 6,00 μ., υπήρχαν κτίσματα προς τα βόρεια, σήμερα ερειπωμένα.

Βρύση του Πασά. Είναι το χαμηλότερο σε υψόμετρο και πλησιέστερο προς τη θάλασσα μετόχι, που τροφοδοτούσε, κατά την παράδοση, το μοναστήρι με κηπευτικά. Σήμερα διατηρείται ακόμα η περιφέρη πηγή που πότιζε ανέκαθεν το πλουσιότερο αγρόκτημα της περιοχής με οπωροφόρα, αμπέλια και λαχανικά, το οποίο ανήκε αρχικά στον Φαίτ Πασά, πρωτεργάτη της κατάκτησης του νησιού από τους Τούρκους. Στο χάρτη του Coronelli (1699) σημειώνεται ο πύργος του Πασά. Ένας τερπάζιος πλάτανος, που κάηκε το 1937, αποτελούσε τοπόσημο του κτήματος, που κατά τον Doeberfeld ήταν και ο κήπος του Λαέρτη. Στο μετόχι υπήρχε ναίσκος του Αγ. Νικολάου που κατεδαφίστηκε στα μέσα του αιώνα.

Πριν από την πηγή, σε υπήνεμη θέση, σώζεται θολωτή κατασκευή που συμπληρώνει σπηλαιώδη διαμόρφωση και σχηματίζει πρόχειρο κατάλυμα που ονομάζεται "βόλτος", ονομασία που δίνεται σε κυκλικά θολωτά κτίσματα προσωρινής αγροτικής διαμονής, σε διάφορα μέρη της Λευκάδας. Άνοιγμα, εστία, θυρίδα και σπή διαφυγής του καπνού θυμίζουν στοιχεία από τα κελιά του μοναστηριού.

Ο "βόλτος" του Βολαωρίτη βρίσκεται σε χαμηλό υψόμετρο, εκεί που οι πλαγιές των Σκάρων συναντούσαν τον κάμπο, και μάλιστα στη μεγίστη προεξοχή τους μέσα σ'αυτόν. Πρόκειται για πα-

9. Νυδρίοι, Βλυχός, γαμηλές προεκτάσεις της Ελάτης από την ανατολική απόληξη των Σκάρων (Χωστό).

ρόμιο με το προηγούμενο, πρόχειρο, κυκλικό και θολωτό κατάλυμα στη συμβολή μονοπατιού με τον αρχαίο δρόμο στον κάμπο του Νυδρίου.

Στα κτίσματα του μοναστηριού συγκαταλέγονται και οι **νερόμυλοι** που υπήρχαν στο Δημοσάρι και στη Ζάδουκα. Από τους δύο νερόμυλους του Δημοσαρίου, ο ένας διασώζει, εκτός από τον πύργο απ' όπου έπεφτε το νερό, χώρο στεγασμένο με κυλινδρικό θόλο, όπως των κελών του μοναστηριού, καθώς και επιγραφή στο υπέρθυρο της εισόδου.

Από τις παραπάνω τοποθεσίες, από τα τωπνώμια τα οποία αναφέρονται στα έγγραφα του ιστορικού αρχείου και από τα διαγράμματα διανομής των ιδιοκτησιών του μοναστηριού φαίνεται ότι ο αγροτικός χώρος της μονής οριοθετείται από τα υψώματα Κιάφα, Μπραήμ-Κουδούνα, Πλατύστομα, Αθάι, τον χειμάρρο Δημοσάρι και τη θάλασσα μέχρι του Πασά.

Οι εγκαταστάσεις αυτές εξυπηρετούσαν πολλούς σκοπούς, όπως: επικοινωνίας, άμυνας, εξυπηρέτησης και επιβίωσης των καλλιεργητών, εκτίμησης και παραλαβής της συγκομιδής που αναλογούσε στη μονή. Ακόμα και καταφύγια των μοναχών μπορούσαν να γίνουν, σε δύσκολες εποχές.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση και ερμηνεία της δομής του χώρου, θεωρούμε σκόπιμο να παρουσιάσουμε διαχρονικά τα στοιχεία ανθρώπινης εγκατάστασης στην περιοχή.

Η σημασία του συνόλου: ορεινοί περιβάλλοντες όγκοι (Σκάροι-Ελάτη), κάμπος (Νυδρίοι) και φυσικοί όρμιοι (Εγκλιμενός-Βλυχός) (εικ. 9) καταφαινονται και από τη σίγουρη εκεί εγκατάσταση αχαϊκών φύλων κατά τη 2η χιλιετία π.Χ.,

όπως απεδείχθη από τις ανασκαφές που διενήργησε στις αρχές του αιώνα ο Γερμανός αρχαιολόγος Wilhelm Doerpfeld (1900-1910), στην προσπάθειά του ν' αποδείξει ότι στην περιοχή αυτή ήταν εγκατεστημένη η ομηρική πόλη Ιθάκη. Στην πεποίθηση αυτή οδήγησαν τον Doerpfeld και τα διάφορα τοπογραφικά και φυσικά χαρακτηριστικά της περιοχής, τα οποία ταυτίζονταν με τις ομηρικές περιγραφές (εικ. 10). Έτσι, μεταξύ άλλων, την κεντρική οροσειρά Ελάτη ταύτισε με το όρος "Νήριτον", τους Σκάρους με το όρος "Νήιον", τον όρμο του Βλυχού με τον λιμένα της Πόλης Ιθάκης, τον όρμο του χειμάρρου Δημοσάρι με τον λιμένα "Ρεΐθρον" και το κτήμα στην γηγή Πασά με το αγρόκτημα του Λαέρτη.

Αν και όλα τα στοιχεία έδειχναν ότι και η ομηρική Πόλη έπρεπε να τοποθετηθεί στον κάμπο του Νυδρίου, εν τούτοις τα ευρήματα των ανασκαφικών τομών δεν απέδειξαν το αληθές της υποθέσεως, εφόσον δεν βρέθηκαν ίχνη ανακτόρων και εγκαταστάσεις οργανωμένης πόλεως. Παρ' όλα αυτά, ο μεγάλος αριθμός των τωμών που έγιναν σε ολόκληρη την έκταση του κάμπου ξεκινώντας από το βόρειο όριο, τις νότιες υπώρειες των Σκάρων, έφεραν στο φως ενδιαφέροντα ευρήματα, όπως τοίχους αντιστήριξης δρόμων και χειμάρρων, ίχνη κατοικιών και ιερών, υδραγωγείων και κρηνών, και κυρίως τάφων μεμονωμένων καθώς και συνόλων. Χαρακτηριστικό είναι το σύνολο των "Βασιλικών" τάφων που βρέθηκαν στο Στενό, κοντά στη θάλασσα, και που κατά τον Doerpfeld σηματοδοτούσε τη θέση των ανακτόρων (εικ. 11).

Χαρακτηριστικό επίσης είναι ότι τα περιο-

11. Αρχαιολογικά ευρήματα:
α. Οι βασιλικοί τάφοι στο
Στενό. β. Ελληνοεραϊκές
κτίμα στη Σποριά.
γ. Κτίμα σταυρού Σκάρου.
δ. Τοίχος και πλάτωμα
σταυρού Σκάρου. Θέα προς
τον κεντρικό ορεινό όγκο.

σότερα ευρήματα εντοπίστηκαν στις υπώρειες των γύρω του κάμπου βουνών και λόφων, προσιτά από το δρόμο που συνδέει τη θέση Πασιά με την πεδιάδα του Νυδρίου, την οποία περιβάλλει. Ο δρόμος αυτός χρησιμοποιήθηκε επί Ενετοκρατίας και Αγγλοκρατίας και βρίσκεται ακόμα και σήμερα σε χρήση.

Τα ευρήματα της Κλασικής και της Ρωμαϊκής εποχής, κυρίως τάφοι και τοίχοι αντιστήριξης, δείχνουν τη συνέχιση της χρήσης του κάμπου και κατά την περίοδο αυτή. Στην Κλασική εποχή ανήκει και μια σειρά από τετραγωνικής κάτοψης πύργους, τοποθετημένους σε υψώματα, πάλι περιμετρικά του κάμπου, πιθανόν παρατηρητήρια που συνδέονταν οπτικά μεταξύ τους. Δύο ακόμα ευρήματα, τάφος και χριστιανικός ναός, ανεβάζουν πιθανόν αυτή τη συνέχεια και στους βυζαντινούς χρόνους.

Όπως αναφέρθηκε, ο δρόμος περιβάλλει την πεδιάδα και δεν συνεχίζει στα δυτικά, καθώς το φαράγγι και οι πλαγιές είναι αδιάβατες και το πέρασμα από τον κάμπο στα βόρεια ορεινά τμήματα της περιοχής γίνεται από τον παράλληλο ορεινό δρόμο, που μας ενδιαφέρει.

Μεταξύ των δύο αυτών περασμάτων, στις πλαγιές πια των Σκάρων και στην αγροτική περιοχή του μοναστηριού, ήρθαν στο φως και από τον Doerfeld αρκετά ενδιαφέροντα ευρήματα, τα οποία μάλιστα τον οδήγησαν στην υπόθεση ότι στη θέση αυτή πρέπει να τοποθετηθεί η αρχαία πόλις Ελλόμενον, που αναφέρεται από τον Θουκυδίδη.

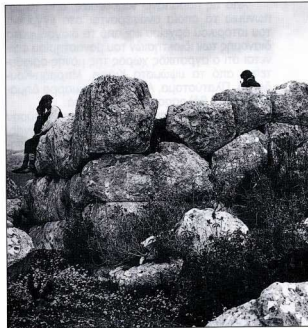
Ας αναφερθούν στη θέση Τ (ΝΑ των Σκάρων) πολλοί πολυγωνικοί τοίχοι που σχηματίζουν αναλήμματα, από τους οποίους αρκετοί είναι ορατοί και σήμερα, ενώ βαθύτερα, τοίχοι κατοικιών από μικρότερους λίθους.

Στη θέση Σ (Ν των Σκάρων) τοίχοι αντιστήριξης δρόμων, τοίχοι κατοικιών, μεμονωμένοι τάφοι αλλά και ο μεγαλύτερος οικογενειακός τάφος του κάμπου, και τέλος ίχνη μικρού ιερού. Εάν προστεθεί και ο Πύργος ("Ελληνικό"), ΒΔ της θέσης Σ, Κλασικής εποχής, που ανήκει στην προαναφερθείσα σειρά των πύργων, τότε αποδεικνύεται η συνέχεια της δραστηριότητας στη νότια πλευρά των Σκάρων από την προϊστορική και την κλασική περίοδο, έστω και αν δεν υπήρχε εγκατεστημένη εκεί, ή δεν εντοπίστηκε ακόμα, κανονική πόλις.

Την άποψη αυτή ενισχύουν και ευρήματα που δεν είχαν καταγραφεί από τον Doerfeld, όπως πύργος, οικοδόμημα με πολυγωνικό τοίχο και κλασικά κεραμίδια στη θέση "Ελληνικό", πάνω από το Περιγιάδι. Ο εντοπισμός τους σε θέση εξαιρετικά σημαντική, δίπλα σε φαράγγι, πάνω σε εξέταση που ελέγχει το πέρασμα προς νότον, ίσως κρύβει σημαντικά στοιχεία για την ιστορία της περιοχής.

Επίσης δυτικότερα, στην κοιλάδα ανατολικά του Φαγιά, φαίνεται ότι η δραστηριότητα συνεχίζονταν σε ολόκληρη την πλαγιά και στα αρχαία χρόνια, όπως δείχνει αρχαίος ληνός και ωειδές πολυγωνικής τοιχοποιίας κτίμα, που εντοπίστηκαν μετά από επιτόπια έρευνα.

Ακόμα πιο πάνω, στη Ζάδουκα, προϊστορικό

β

γ

δ

γεφύρι δείχνει σημαντικό πέρασμα και σύνδεση της καλύδας της μονής με την κεντρική Λευκάδα, από πολύ παλιά. Αρχαίο οικοδόμημα εντοπίστηκε σε κοντινό ύψωμα που δεσπόζει στο Δημόσάρι.

Από τα στοιχεία που παρουσιάσαμε ή μελέτησαμε, προκύπτει ότι τόσο στην αρχαία εποχή όσο και σήμερα αναπτύσσεται στην περιοχή ποικιλία δραστηριοτήτων σε όλους τους παραγωγικούς τομείς. Γεωργικά προϊόντα, όπως στάρι, λάδι, κρασί, μέλι-κερί, οπωροκηπευτικά, κτηνοτροφικά – αγοπρόβατα και πιθανόν μεγάλα μεταφορικά ζώα –, ακόμα και αλιεία. Όλα αυτά υποδεικνύουν την οικονομική αυτοτέλεια της περιοχής.

Το μοναστήρι ως εργοδότης, παραγωγός ή αγοραστής είναι φυσικό να τόνωσε αυτές τις δραστηριότητες και είναι αναμφίβολο ότι τις οργάνωσε και τις συντήρησε επί πολλούς αιώνες, διατηρώντας ταυτόχρονα την αγροτική γη παραγωγική. Η οργάνωση αυτή αποκρυσταλλώθηκε στη δομή του χώρου μέσα από το δίκτυο επικοινωνιών, στο οποίο έχουν άμεση προσέλαση όλες οι παραγωγικές και μεταποιητικές εγκαταστάσεις.

Το δίκτυο αυτό προσέφερε ταχύτητα και ασφάλεια στη μεταφορά προϊόντων και ανθρώπων, εξελεγμένο και πλήρες για τις συνθήκες της εποχής. Η ταύπιση της πορείας με την οπτική και την ακουστική επικοινωνία, που επέτρεπαν τη μεταβίβαση μηνυμάτων ανάμεσα στα μετόχια και τη μονή, είναι σημαντικό μοναδικό. Οι σταθμοί οπτικής και ακουστικής επικοινωνίας είναι ταυτόχρονα και σταθμοί οπτικού ελέγχου της ευρύτερης περιοχής, των προσβάσεων από θάλασσα και ξηρά και των κριμένων περασμάτων. Σημειώνουμε 4 κρίσιμα σημεία αυτής της πορείας:

1. Το πέρασμα στο "Ελληνικό", που είναι το μοναδικό πάνω στο φαράγγι, μακριά από τη θάλασσα και σε σχέση με την αρχαία εγκατάσταση.
2. Στο Χωστό, όπου αρχίζει η νότια πλευρά των κλιτύων των Σκάρων. Μέχρι εδώ, η διαδρομή Μυρίτσα-Χωστό γίνεται ασφαλής και απρόσβλητη, πάνω από βράχια που τη διαχωρίζουν από την υπόλοιπη περιοχή.
3. Το διάσελο του Φαγιά, το μοναδικό πέρασμα προς τα ενδότερα της περιοχής. Πιθανόν αυτό επισμαίνει στο χάρτη του 1599 το τοπωνύμιο Poria (από το αρχαίο Πόρος - πέρασμα), που ενδεχομένως παραφθορά του αποτελεί το σημερινό τοπωνύμιο Σποριά.
4. Το ηρωϊοτικό γεφύρι, από το οποίο περνά κανείς το φαράγγι της Ζάδουκας και βρίσκεται σε μια αποσπείλαστη από άλλου περασμού, και γι' αυτόν το λόγο ασφαλή.

Μια δεύτερη πορεία λειτουργήσει σε χρόνους ασφαλείς, πορεία που σχετίζεται με την πεδινή περιοχή και οργανώνει τον πεδινό αγροτικό χώρο του κάμπου τον οποίο περιτρέπει.

Παρακλάδια συνδέουν τις δύο αυτές παράλληλες πορείες, που λειτουργούν συμπληρωματικά.

Πάνω σ' αυτές τις πορείες οργανώθηκε ο αγροτικός χώρος από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, γεγονός που αποδεικνύεται από το πλήθος των ευρημάτων της περιοχής, διαφορετικών εποχών. Αυτό δεν είναι τυχαίο, αλλά προκύπτει από τη μακροχρόνια βίωση του χώρου και

την πλήρη αξιοποίηση των εδαφολογικών και γεωγραφικών δεδομένων του.

Όσον αφορά τους σταθμούς επικοινωνίας και την εποπτεία της περιοχής, που παρέχουν στην προγενέστερη λειτουργία τους, προσφέρουν σήμερα μοναδικά σημεία θέας, σε ένα τοπίο επίσης μοναδικό. Η πρόσβαση σε ορισμένους από αυτούς τους σταθμούς εξακολουθεί να γίνεται και σήμερα με τα αρχαίονα μονοπάτια.

Επιπλέον η οργάνωση αυτή προσφέρει υπέρβασεις σε μια ευρύτερη περιοχή. Αποτελεί φραγμό για τον κάθε είδους ανεπιθύμητο επισκέπτη, ελέγχοντας το πέρασμα γενικότερα προς την κεντρική Λευκάδα. Αν λάβουμε υπόψη ότι ληπτές που εισέβαλαν στο εσωτερικό του νησιού είχαν αναγκάσει ακόμα και την ενετική διοίκηση να επιτρέψει την αποφορία για την αντιμετώπισή τους, τότε αντιλαμβάνομαστε το μέτρο αυτής της προστασίας.

Αυτό που έχει σημασία είναι ο βασικός ιστός, που συνεχίζει να διαγράφεται από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα, με συνέπεια και διαχρονική συνέχεια. Ο ιστός αυτός αποτελεί ιστορικό στοιχείο και οι δομές που συναρτούνται με αυτόν συγκροτούν το ιστορικό τοπίο, παράλληλα με το μοναδικό φυσικό τοπίο. Η σημερινή διαχείρισή του δεν πρέπει να στηρίζεται παρά σε μια διαχρονική θέσπιση και αξιολόγηση. Απαιτεί μια στάση προστασίας της ιστορικής φυσιογνωμίας του, πέρα από την οποία προστασία των φυσικών και των επιμνηστικών πολιτιστικών αξιών.

Πηγές

Οι γραπτές πηγές στις οποίες στηρίχθηκε η έρευνα είναι αφενός το έργο του W. Doerflinger *Alt Ithaka*, 1900, προϊόν πολυετών ανασκαφικών ερευνών, και αφετέρου τα αρχαία του μοναστηρίου που αιωλούν στο Ιστορικό Αρχείο της Λευκάδας. Βασικά όμως πρόκειται για πρωτογενή έρευνα που στηρίχθηκε στη μακροχρόνια επίποπη παρατήρηση, στις πληροφορίες και στις μητρες ηλικιωμένων και νέων ανθρώπων, και πάνω απ' όλα, σε μια βιωματική σχέση με τον χώρο.

The Morphology of the Rural Land in the Region of the "Kokkini Ekklesia" Monastery on Lefkada

M. Philippa-Apostolou - R. Christodouloupoulou

The area in which the rural activities of the "Kokkini Ekklesia" Monastery have mainly been developed is located at the south section of Skaroi, on its low extensions and on the plateaux adjacent to it. The closed Nydri plain, the deep Vychos bay, the Aspropotamos or Dornussian ravine, both termination and boundary of the mountainous volume, form the typical area which is closely connected with the various activities and the overall course of development of the place - not only during the last centuries which are marked by the function of the monastery. They are documented on ancient and modern material evidences that have been organized on a network of movements, which has survived from antiquity: a combination of routes dictated by the characteristics of the local natural environment, by sole passages, inaccessible crossings or deprived of the sea-view courses.